

Hadis Terimi Hakkında

Ali KUZUDİŞLİ*

Giriş

Tarihî süreçte kavramlar, yaşlarına ve kullanımına bağlı olarak çeşitli değişimler geçirmekte; dönemin şartlarına göre, dildeki diğer sözcüklerle arasındaki bağlantıları çoğalmakta veya azalmaktadır.¹ Geçmişte üç beş kelimeyle açıklanabilen bir kavram, zamanla değişik boyutlar kazanmasından dolayı, sayfalarca açıklama gerektirebilmektedir. Örneğin *hadis* kavramı, İslâm'ın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, onun temel kavramlarından biri hâline gelmiş, İslâm bilimlerinin gelişimiyle beraber genişleyerek çok boyutlu anlamlar kazanmıştır.

Bir yandan Hz. Peygamber'in tarihsel ve dini kimliğiyle, diğer yandan İslâm dininin yapısını oluşturan ana unsurlardan biri olması nedeniyle önemli bir terim olan hadis, aynı zamanda üzerinde en çok tartışılan meselelerden biridir. Bu öneme binaen, geçmişte ve günümüzde yazılan birçok kitap ve makale, hadis kelimesinin sözlük ve istilah anlamları hakkında –bunların çoğu birbirinin tekrarı olsa da– bilgi vermektedir. Fakat hadis teriminin tarihsel gelişimini inceleyen müstakil bir çalışma bulabilmek zordur.

Bu eksiklik nedeniyle hadis kelimesinin İslâm'dan önceki dönemde nasıl kullanıldığından başlayarak, İslâm'ın gelişi ve daha sonra Hadis ilminin gelişimiyle kazandığı anlam boyutlarını ve aynı/yakın anlamlarda kullanılan diğer terimleri bir makale çerçevesinde incelemek yararlı olacaktır. Modern zamanlarda İslâm'a dair yapılan çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı alanlardan birinin hadis olduğu düşünüldüğünde, hadis terimi hakkında, derli toplu müstakil bir makale yazılmasının gereği ortaya çıkmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, kuzudisliali@hotmail.com

¹ Kavramlar tarihi hakkında özet bilgi ve bazı önemli kaynaklar için bkz. Ali Kuzudişli, "el-Kütübden İsrailiyâta Bir Kavramın Tarihsel Yolculuğu" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, XVI, 1, s. 136.

İslâm Öncesi Dönemde Hadis Kelimesi

Terim çalışmalarında öncelikle sözlük, daha sonra ıstılah anlamlarının ve rilmesi yaygın bir uygulamadır. Bu yöntem, terimin anlaşılması için pratiklik ve anlama kolaylığı sağlamakla birlikte, kaynak gösterilen sözlüklerin telif tarihlerine dikkat edilmemesi, terimin anlaşılması açısından karmaşaya neden olmaktadır. Bu çalışmamızda tarihsel sürece bağlı kalarak, terimin her bir dönemdeki anlam genişliğini, mümkün olduğu kadar kendi dönemine ait kaynaklara giderek belirlemeye çalışacağız.

Günümüze kadar gelebilmiş, bilinen en eski Arapça sözlük olan *Kitâbü'l-'Ayn*'da h-d-s (ح-د-س) kökünden türemiş kelimeler hakkında verilen bilgileri, dört anlam grubunda toplamak mümkündür.

Bunlardan birincisi, 'söz, konuşma ve anlatma, nakil' anlamıdır ki, bu anlamı belirtmek üzere 'uhdûse' kelimesi örnek verilmektedir. Buna göre 'Sâra fülânün uhdûse' tabiri, bir kişi hakkında 'ehâdis'in çok olması, yani onun hakkında (lehinde veya aleyhinde) çok konuşulması anlamına gelmektedir. 'Ehâdis'in tekili olan 'hadîs' aynı zamanda 'uhdûse' ile eşanlamlıdır. Yine aynı anlam grubunda bir başka örnek, 'racülün hids' tamlaması, lafi çok olan adam anlamına gelmektedir.

İkinci anlam grubu, 'olay, hâdise' anlamıdır. Müellif bu anlamı 'el-hadesü min ehdâsi'd-dehr, şibhu'n-nâzile' biçiminde açıklar ki; sel, deprem gibi doğal âfet demektir.

Üçüncü anlam grubu, 'ibdâ' yani yaratmak, var etmek, ortaya çıkarmak kelimeleri etrafında toplanan anlamlardır.

Dördüncü anlam grubu ise eskinin zıddı olan 'yeni' anlamıdır. Bu anlamda gençliğinin ilk yıllarında olan erkek çocuğu tanımlamak için 'şâbbün hades', kız çocuğu tanımlamak için de 'şâbbetün hadese' denilmektedir.²

Son üç anlam grubu, ortak biçimde birinci anlam grubuyla yakından ilgilidir. Çünkü: (i) Sel, deprem gibi toplumu etkileyen büyük olaylar olduğunda; (ii) Yeni bir şey icat/keşif/halk edildiğinde; (iii) herhangi bir 'yeni'lik söz konusu olduğunda insanlar için gündem olur ve bu olaylar hakkında uzun müddet konuşulur.

İslâm öncesi edebiyatta da hadis, en çok 'söylenti, dedikodu, söz, laf etme,

² Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, (I-IV), thk. Abdulhamîd el-Hendâvî, Dâru'l- Lüb-nan: Kütübî'l-İlmiyye 2003, I, 292. Ayrıca bkz. İbnü's-Sikkî Ebû Yusûf Yakûb b. İshâk el-Huzistânî, *İslâhu'l-Mantık*, thk. Muhammed Mer'ab, Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 2002, s. 79 (Burada yalnız birinci anlamı işaret edilmektedir); İbn Düreyd Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933) *Cemheretü'l-Luga* (I-III), thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâeyn 1987, I, 416; İbn Fâris Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zeke-riyyâ, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (I-VI), thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1979, II, 36; Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh* (I-VI), thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâeyn 1987, I, 278.

münakaşa' vb. anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin İmruu'l-Kays'ın bazı beyitlerinde *tenâze'a* fiiliyle birlikte şöyle kullanılmıştır: "*Felemmâ tenâze'nâ'l-hadîse seeltühâ: Minel hayy?*" (Sohbeti koyulaştırdığımızda o kadına sordum: Sen hangi kabiledensin?).³ Benzer ifade bir başka şiirde şöyle geçmektedir: "(Onun hakkında) konuşmaktan rahatsız olsan da, gülücüğünün, bir içim su kadar tatlı olduğunu gördün."⁴

İslâm öncesi Arapçanın semantik araştırmalarında önemli kaynaklardan biri olan darb-ı mesellerin birinde '*ileyke yüsâku'l-hadîs*' ifadesi yer almaktadır. Anlatıldığına göre bu deyim hikâyesi şöyledir: Adamın biri, bir kadına talip olmak için evine gitmiş. Evde başka kadınlar da varmış. Sohbet sırasında kadın, kendini övmeye başlamış. Kadının hareketlerinden etkilenen adam, elini göğsüne bastırıp "(Sana ne oluyor? Sanki) bu laflar sana söyleniyor!" demiş. Daha sonra '*ileyke yüsâku'l-hadîs*' sözü bir deyim haline gelmiş.⁵

Kur'ân'da ve Rivâyetlerde Hadis Kelimesi

Kur'ân'da h-d-s kelimesinden türemiş kelimeler otuz altı ayette yer almaktadır. Bu ayetlerdeki anlamları, yukarıda olduğu gibi dört grupta toplamak mümkündür.

Birinci anlam grubu *söz, söz söylemek, anlatmak, konuşmak, nakletmek, duygu ve düşünceyi ifade etmek* gibi kelimelerden oluşan gruptur. er-Râgıb'ın ifadesiyle: Uyanıkken veya uykudayken olması fark etmeksizin vahiy veya işitme yoluyla insana ulaşan her söze 'hadis' denir.⁶

Sözler, değer bakımından birbirinden farklı olup, bazı sözler anlamlı ve derin, bu nedenle değerli; bazı sözler yüzeysel ve sıradan, bazı sözler boş, sadece eğlencelik, bazı sözler ise kaba, kem ve kabihtir. Kur'ân'da h-d-s kelimesinden türemiş kelimelerde bu anlamlardan sonuncusu hariç diğerlerini bulmak mümkündür.

a. Anlamlı ve değerli yüce söz anlamında Kur'ân'da şöyle buyrulur: "*Allah, kelâmın en güzeline (ahsene'l-hadîs) indirdi...*"⁷ '*Kelâmın en güzeli*' ifadesiyle

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* (I-II), Dâru'l-Hadîs, Kahire: 2002, I, 136; II, 715.

⁴ Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Dâru'l-Maârif 1942, s. 44.

⁵ ed-Dabbî, *Emsâlü'l-'Arab*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut: 2003, 119; Kâsım b. Sellâm el-Heravî, *Kitâbü'l-Emsâl*, thk. Abdulmecid Katamış, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Mekke 1980, s. 55.

⁶ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem 1992, s. 222. Müellif, et-Tahrîm 66/3 ayetini örnek göstermiştir.

⁷ ez-Zümer 39/23. Bunun dışında altı ayette aynı/benzer anlamlar söz konusudur: el-Kalem 68/44; el-Vâkıa 56/81; en-Necm 53/59; el-Kehf 18/6; Nisa 4/78, 87.

kastedilen Kur'ân'dır.⁸

Bazı ayetlerde değerli ve yüce söz kelimesi, Kur'ân'ın yerini tutabilecek başka bir sözün bulunmadığını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Örneğin bir ayette şöyle buyrulur: “Artık Allah'a ve ayetlerine inanmadıktan sonra hangi söze (febieyyi hadîsin) inanacaklar?”⁹

Rivâyetlerde de bu anlam grubu içinde değerlendirilebilecek ifadeler bulunmaktadır. Örneğin Kur'ân'ı ‘ahsenü'l-hadîs: Sözlerin en güzeli’ olarak niteleyen birçok rivâyet Hz. Peygamber'e veya sahâbeden bazılarına isnad edilmektedir.¹⁰

Bazı rivâyetlerde aynı terkip, Kur'ân'a işaret edilmeksizin, muhtemelen dinî sohbet anlamında kullanılmıştır: “Sahâbeden Nümeyrî bize güzel sözler anlatıyordu (feyuhaddisünâ ahsene'l-hadîs); içimizden biri dua edince Nümeyrî: “Bu duayı amin diyerek tasdikleyin...” dedi.”¹¹

b. Bazı ayetlerde sıradan konuşma anlamında kullanılmıştır: “Allah'ın ayetlerinin inkâr ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, bunu yapanlar başka bir konuya geçmedikçe (hatta yehûdû fî hadîsin) onların yanında oturmayın.”¹²

Rivâyetlerde de bu anlama paralel kullanımlar çok sayıda bulunmaktadır. Örneğin: “İza haddese kezebe: Konuştuğunda yalan söyler”¹³ ifadesinde normal konuşma anlamı bulunmaktadır.

c. Bazı ayetlerdeki kullanımı ‘değersiz boş söz’ anlamındadır: “...boş lafa (lehve'l-hadîs) müşteri çıkan (nice) adam vardır.”¹⁴ Bazı ayetlerde ise, Türkçe’de tarihe gömmek, âleme ibret kılmak deyimiyle ifade edebileceğimiz manada, ibretlik olay hâline getirmek anlamında kullanılmıştır. Örneğin Mü'minûn Suresi’nde şöyle denilir: “...biz de onları birbirini ardınca yuvarladık ve hepsini birer efsâne yaptık (vecealnâhüm ehâdîse)...”¹⁵ Yani, “İnsanların haklarında çok konuştukları, başlarından geçen ibret verici olayları nesilden nesle aktardıkları efsaneler yaptık” demektir.

Bu anlam grubu içinde değerlendirilebilecek bir ifade, bir rivâyette şöyle

⁸ Muhammed Esed, buradaki söze öğreti anlamı vermiştir. Bkz. Esed, *Kur'ân Mesajı* (I-III), çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yay. 1999, III, 941.

⁹ el-Câsiye 45/6. Kelime, aynı anlamda dört ayette daha yer almaktadır: et-Tûr 52/34; el-A'râf 7/185; Yûsûf 12/111; el-Mürselât 77/50.

¹⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned* (I-L), thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2001, XXII, 320; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* (I-VI), thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut: 1987, Edeb, 81/70.

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî* (I-VI), thk. Basim Faysal Ahmed Cevâbire, Riyad: Dâru'r-Râye 1991, III, 119.

¹² en-Nisâ' 4/140. Benzer anlamlar el-En'âm 6/68'de de vardır.

¹³ Buhârî, *Sahîh*, İmân, 2/23.

¹⁴ Lokmân 31/6. Benzer anlam el-Ahzâb 33/53'te de bulunmaktadır.

¹⁵ el-Mü'minûn, 23/44. Es-Sebe' suresindeki 34/19 ayeti de aynı manaya gelmektedir.

dile getirilmiştir: “İnsanları güldürmek için yalanlar katarak mesele anlatan (yuhaddisu bil-hadîs) kimseye yazıklar olsun.”¹⁶

d. Sözü bildirmek, haber vermek, anlatmak, söylemek anlamında ed-Duhâ suresinde şöyle buyrulur: “*Fakat Rabbinin nimetini anlat (fehaddis)*”¹⁷

Rivâyet zincirlerinde sıkça kullanılan ‘haddesenâ’ bu anlam grubu içinde yer alır.

İkinci anlam grubu *olay, hâdise, haber* gibi anlamlardan oluşmaktadır. Bu grupta yer alan ayetlerin bazılarında *hadîs* kelimesinden önce “*hel etâke*” ifadesi yer almaktadır. Örneğin el-Burûc suresinde: “*Orduların haberi (hadîsü'l-cünüd) sana ulaştı mı*” buyrulur.¹⁸

Bazı ayetlerde rüyada görülen olayların yorumunu ifade etmek üzere ‘*te’vilü’l-ehâdis*’ terkihi içinde yer almaktadır. Örneğin: Yusûf suresinde: “*Sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek*”¹⁹ buyrulmaktadır.

Rivâyetlerde de *olay, hâdise* anlam grubunda yer alan ifadeler mevcuttur. Örneğin kaynaklarda anlatıldığına göre Ebû Hüreyre, ne zaman nafile oruç tuttuğunu anlatırken, genelde her ayın ilk üç günü oruçlu geçirdiğini, eğer başına bir şey gelirse (*fein hadese bi hedesün*) ayın sonunda tuttuğunu söylemiştir.²⁰

Üçüncü anlam grubunda, *bir şey ortaya çıkarmak* anlamı vardır. Bir ayette: “*Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır (yuhdisü)*”;²¹ bir başka ayette ise “*Yahut bu kitap onlarda yepyeni bir bilinç uyanıklığı meydana getirsin*”²² buyrulmaktadır. Aynı anlam grubunda bulunan *ühdisü* kelimesi Kehf suresinde “*...bu hususta ben sana bir açıklamada bulununcaya kadar*”²³ anlamında bir ifade kullanılmıştır. Türkçe meallerde farklı şekillerde tercüme edilen bu ifadeyi Fahreddin er-Râzî, sözlük anlamına uygun şekilde “*...senin öğrenmen için onu ortaya çıkarıp sana haber verinceye kadar*” beyanıyla tefsir

¹⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen* (I-V), thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Mısır: el-Mektebetü'l-Halebî 1975, Zühd, 34/10.

¹⁷ ed-Duhâ 93/11. Benzer anlamlar el-Bakara 2/76 ve en-Nisâ’ 4/42’de de bulunmaktadır. Bir başka ayette ise aynı anlam mecâzen kullanılmıştır. Bkz. ez-Zilzâl 99/4.

¹⁸ el-Burûc 85/17. Bu yapıdaki ayetlerde dikkat çekilen diğer olaylar, Hz. Musâ’nın (Tâhâ 20/9; en-Nâziât 79/15), Hz. İbrahim’in misafirlerinin (ez-Zâriyât 51/24) ve kıyametin (el-Gâşiye 88/1) haberleridir.

¹⁹ Yusûf, 12/6. Benzer kullanım aynı surenin 21 ve 101. ayetlerinde de yer almaktadır. Bkz. Râgib, *Müfredât*, 223.

²⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, XIV, 280.

²¹ et-Talâk 65/1.

²² Tâhâ 20/113.

²³ el-Kehf 18/70. “Fiil olsun, söz olsun; ahdi yakın olan her şeye ‘*muhdes*’ denir.” Bkz. Râgib, *Müfredât*, 222.

etmiştir.²⁴

Bu anlam grubundaki ifadeler rivâyetlerde de bulunmaktadır. Sehv secde- siyle ilgili rivâyette, namazın rekâtlarında farklılık gören sahâbenin Hz. Pey- gamber'e: "Namazla ilgili yeni bir şey mi oldu? (e hadese fi's-salâti şey'ün)" tar- zında bir soru yöneltmesi buna örnektir.²⁵

Dördüncü anlam grubunda yer alan *muhdes* kelimesi iki ayette kullanılmış- tır. Her ikisinde de *zıkr* kelimesinin sıfatı olarak yer almakta ve *yeni bir ihtâr* anlamına gelmektedir.²⁶

Bid'at konusunda bilinen bir rivâyet olan "İşlerin en şerlisi sonradan ortaya çıkanlardır (muhdesâtühâ)" hadisi, bu anlam grubuna örnek olarak gösterile- bilir.²⁷

Kur'ân'da ve rivâyetlerde h-d-s kökünden gelen kelimeler genel olarak de- ğerlendirildiğinde, bu kelimenin mutlak manada söz ve konuşma veya sözün çoğalmasına neden olan geçmişte meydana gelmiş veya yeni ortaya çıkmış bir olay, hâdise veya bunu nakletme anlamına geldiği görülür. Bu nedenle hadis kelimesini açıklayanlar genelde iki anlam grubuna: *Söz, konuşma, nakletme* an- lam grubuyla *yeni, bir şeyin ortaya çıkması veya çıkarılması* anlam grubuna dik- kat çekmişlerdir.²⁸ Birinci anlam grubunun hadislerin terim anlamıyla yakın ilişkisi açık olmakla birlikte ikinci anlam grubununki kapalıdır. Hadis terimi- nin ikinci anlam grubuyla ilişkisini İbn Hacer, Kur'ân'ın kadîm (eski), Hz. Pey- gamber'in söz ve fiillerinin ise hadîs (yeni) olmasıyla açıklanabileceğini söyle- miş²⁹ fakat muhtemelen isabetli bulunmadığından bu görüş yaygınlık kazan- mamıştır.³⁰ Belki de bu nedenle Goldziher, hadis kelimesine, *yeni* anlamına de- ğinmeksizin, *hikâye* ve *haber* anlamı vermiştir. Onun açıklamasına göre hadis kelimesinin anlamı, *uzak geçmişte veya az önce meydana gelmiş, dinî veya ğayr-*

²⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzi (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-Gayb* (I- XXXII), Beyrut: Dâru lhyâ 1999, XXI, 35.

²⁵ Buhâri, *Sahih*, Salât, 8/31.

²⁶ el-Enbiyâ 21/2; eş-Şu'ârâ 26/5.

²⁷ Buhâri, *Sahih*, İ'tisâm, 99/2.

²⁸ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara: Okulu Yay., İstanbul: 2000, s. 44.

²⁹ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhâri* (I-XIII), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Muhibbüddin el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 1959, I, 193.

³⁰ Bununla birlikte, Ağırman'ın çeşitli kaynaklardan naklettiğine göre daha sonraki dönemde bu konuda bazı açıklamalar yapılmıştır: "Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın kelâmıdır; Kelâmullah da Al- lah'ın sıfatlarından biridir. Allah'ın sıfatları ise kadîmdir. Bu durumda Kur'ân-ı Kerîm her yö- nüyle kadîm olmaktadır." Bkz. Cemal Ağırman, "Hadisçilerin Sünnet/Hadis Tarifinde Yer Alan Vasıf Kavramı Üzerinde Bir Yorum", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 2, 1998, ss. 99-121, s. 100. Bu yorumda, daha sonraki dönemde gündeme gelen, Allah'ın sıfatlarının kadîm olup olmadığı tartışmalarının etkileri görülmektedir.

*i dinî içerikli her çeşit hikâye ve haberdir.*³¹ Hadis kelimesinin terim anlamı kazanmasından sonra da sözlük anlamında kullanılmaya devam etmesi,³² bu kelimenin, nakledilen rivâyetler açısından asıl hüviyetinin birinci anlam grubu olduğuna işaret sayılabilir. Hadis kelimesinin kökeniyle ilgili bir tespit de aynı hususa işaret etmektedir: Biri ‘*el-hudûs*’ masdarından sıfat; diğeri ‘*tahdîs*’ (anlatmak, hikâye etmek) masdarından isim olmak üzere eş sesli iki ‘*hadîs*’ sözcüğü vardır. Hadis ilmindeki terim anlamı ikinciyile alakalıdır.³³

Rivâyetlerde hadis kelimesinin, Kur’ân’daki anlam gruplarından farklı olarak özellikle “*Hz. Peygamber’in sözleri*” anlamında kullanıldığını görmek mümkündür. Hz. Peygamber hayattayken, hadis kelimesinin onun sözleri anlamında kavramlaşmaya başladığını, merfû ve sahîh kabul edilen rivâyetlere bakarak anlayabiliriz. Örneğin Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre o, Hz. Peygamber’e kıyamet gününde şefaatine nail olacak kişinin kim olduğunu sormuş, o da cevaben “*Senin hadise olan iştiyakımı bildiğim için bu hadis hakkında en önce senin soracağımı tahmin etmişim...*” cevabını vermiştir.³⁴ Buna benzer örnekler rivâyetlerde çokça yer almakla birlikte, onları sözlük anlamında da anlamak mümkündür.³⁵ Sözlük anlamında kullanılmış olsa bile, bu kadar yaygın kullanımın, hadis kelimesinin kavram hâline gelmesinin başlangıcı olarak görülebilir. Hz. Peygamber’in ashâbından özellikle Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre hadis kelimesini ve türevlerini çok kullanmışlardır.³⁶

Hadisin Terim Anlamı

İlk dönemlere doğru gidildiğinde hicrî sekizinci yüzyıldan önce, terkip olmaksızın yalın haliyle hadis kelimesinin istilah tanımıyla ilgili belirgin bir tarif bulamamak gerçekten ilginçtir. Hadis ilmini bir disiplin hâline getirmeye çalışan muhaddisler, daha erken dönemlerden itibaren hadislerin merfû, mevkûf, maktû gibi çeşitlerinin tanımları üzerinde dikkatle durmalarına³⁷ rağmen hicri

³¹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, İngilizceye çev., C. R. Barber, S. M. Stern, New York: State University of NY Press 1977, s. 17.

³² Meselâ bkz. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Buhalâ*, Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl 1998, s. 65.

³³ Abdullah Aydınlı, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi, İstanbul: 2003, s. 12. Her şeye rağmen hadisin sözlük anlamı olarak yalnızca ‘eskinin zıddı, yeni’ açıklamasını verenler de vardır. Örneğin şu kaynakta hadis kelimesinin haber karşılığı da ‘yeni’ anlamına bağlanmıştır: Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Cemâ’a, *el-Menhelü’r-ravi fi muhtasari ‘Ulumi’l-hadis’i’n-nebevi*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân, Dımaşk: Dâru’l-Fikr 1986, s. 30. Ayrıca bkz. Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs şerhu Elfiyyeti’l-hadis* (I-III), Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye 1982, I, 10.

³⁴ Buhârî, *Sahîh*, İlim, 3/33.

³⁵ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi*, Ankara: Okulu Yay. 2009, s. 24.

³⁶ Ali Yardım, *Hadis* (I-II), İzmir: Dokuz Eylül Üniv. Yay. 1984, s. 33.

³⁷ Hadis terimlerinden bazıları hicrî üçüncü yüzyılın başından itibaren tanımlanmaya başlamıştır. Merfû hadis ise muhtemelen en erken el-Hatîb el-Bağdâdî tarafından tanımlanmıştır. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-

sekizinci yüzyıla kadar hadisin kendisini acaba neden tanımlamamışlardır? Onlar hadisi genel bir kavram olarak haber ve söz anlamında algılamış ve hadis ilmine has bir istilâh görmedikleri için tanımlama ihtiyacı duymamış olabilirler mi?³⁸ Böyle bir durum varsa, neden daha sonrakiler hadis tabirini kavramlaştırarak şekilde tanımlama ihtiyacı hissettiler? Eğer ilk soruya olumlu cevap verileseydik, ikinci soruya cevap olarak çok kullanım ve yaygınlaşmayı gösterebilirdik.

Hadisin terim anlamının tarihsel köklerine inebilmek için el-Hatîb el-Bağdâdî'nin merfû hadis tanımı tetkik edilecek olursa, ona göre: "*Merfû hadis, bir sahâbînin Resûlullâh'ın sözlerinden veya fiillerinden haber verdiği şeydir.*"³⁹ Hatîb el-Bağdâdî ile aralarında yaklaşık yüz elli yıl bulunan İbnü's-Salâh'ın merfû hadis tanımında '*sahâbî*' kaydı bulunmamakla birlikte alt satırda bir görüş olarak zikredilmektedir.⁴⁰ Sonraki dönemlerde rivâyet edenin sahâbî olup olmadığına bakılmaksızın Hz. Peygamber'e isnad edilen tüm rivâyetlerin merfû kabul edilmesi görüşü egemen olmuştur. Örneğin İbn Hacer, hadisin merfû sayılabilmesi için Hz. Peygamber'den nakleden kişinin sahâbî olması gerektiği görüşünün hata olduğunu söylemiştir.⁴¹

Kaynaklarda, merfû hadisle aynı anlama gelen 'nebevî hadis' (*el-hadîsü'n-nebevî*) teriminin tanımı da yapılmıştır. Bununla ilgili en erken örnekler hicri sekizinci yüzyılın başlarına aittir.⁴²

Terkip olmaksızın, yalın haliyle 'hadis' terimini Tebrizî şöyle tanımlamıştır:

Sevrakî, İbrahim Hamdi el-Medenî, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye tsz., s. 21. Hadis terimlerini tam anlamıyla tanımlama gayreti İbnü's-Salâh ile başlamıştır. Bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. 2011, s. 159.

³⁸ Şu bilgi belki bu ihtimali desteklemektedir: "*el-Hadîsü'n-nebevî terkîbinin birinci kısmı olan hadis kelimesinin gerçek bir yeri (karşılığı) yoktur. (Velvâhid ma lehu makta'un hakîki).*" Buradaki ifadenin aslı yeterince açık değildir. Bkz. el-Ca'berî, Ebû İshâk Burhânuddîn İbrâhim b. Ömer, *Rûsümü't-tahdis fi 'ulûmi'l-hadîs*, thk. İbrâhîm b. Şerif el-Milî, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2000, s. 53.

³⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.

⁴⁰ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdîrrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, thk. Nûruddîn 'Itr, Dimaşk: Dâru'l-Fikr 1986, s. 45. Benzer tarzda tanımlamalar için bkz. Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrib ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî 1985, s. 32; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin el-'Irakî, *et-Tebşira ve't-tezkira fi 'ulûmi'l-hadîs (Elfiyye)*, Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc 2007, s. 101.

⁴¹ İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ Kitâbi'bnî's-Salâh* (I-II), thk. Rebî b. Hâdî, Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî 1984, I, 82.

⁴² Bkz. Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (I-XXXV), thk. Abdurrahman b. Muhammed, Medine: Mecma'u'l-Melik Fahd 1995, XVIII, 6-7. Buradaki tanım Hz. Peygamber'in risâlet öncesi yaşamındaki söz ve fiilleri, nebevî hadisin dışında bırakılmıştır. Ayrıca bkz. el-Ca'berî, *Rûsüm*, 53. Buradaki tanım şöyledir: "*Teşrî' yönüyle Hz. Peygamber'in bi'setten sonraki sözlerine nebevî hadis denir.*"

“İstilahta –kayıtsız olarak– hadisten Hz. Peygamber’e ref’ edilen söz ve fiiller kasdedilir. (...) Denildi ki onun takrîrleri de buna dâhildir.”⁴³

Hadis istilahunun daha gelişmiş tanımını Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî yapmıştır. Onun tanımına göre hadis istilahta, “Hz. Peygamber’e söz, fiil ve onun bilgisi dâhilinde olan bir işte sükût etmesi biçiminde, nispet edilen haber”⁴⁴ demektir.

Nispeten daha geç bir dönemde vefat eden es-Sehâvî’nin tanımı ise şöyledir: “Söz, fiil, sıfat ve onun bilgisi dâhilinde olan bir işte sükût etmesi; hatta uykuda ve uyanırken vuku bulan hareketleri veya sükûneti biçiminde Hz. Peygamber’e nispet edilen haberdir.”⁴⁵ Kendinden sonraki usûlcüler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Aliyyü’l-Kârî, hadisin istilah anlamını açıklarken Sehâvî’nin tanımını tekrar etmiş ve bir görüş olarak sahâbe ve tabiîne ait olanlara da hadis denildiğini zikretmiştir. Benzer ifadeleri onun hadis ilmi tanımında da görmek mümkündür: “İlm-i hadîsin kapsadığı alan Nebî’ye (s) isnad edilen söz, fiil, takrîr ve sıfat nev’inden nakillerdir. Bazıları sahâbe ve tabi’ine ait olanları da bu alana dâhil etmiştir.”⁴⁶ ‘Sahâbe ve tâbiîne isnad edilenler’ ilavesi, ilk örneklerinden itibaren hadis tanımının yapıldığı yerlerde bir görülmekte bir kaybolmaktadır. Örneğin aynı yüzyılın sonlarında vefat etmiş olan Ebû’l-Bekâ, ikinci ve üçüncü kuşağın söz, fiil ve takrîrlerini hadis teriminin içine almamış ve sıfat konusundan da söz etmemiştir. Onun tanımı şöyledir: “Hadîs, tahdîs’ten isimdir ve ihbâr etmek (haber vermek) anlamına gelir. Sonra Nebî’ye (s) nispet edilen söz, fiil ve takrîrler bu isimle isimlendirildi.”⁴⁷

Yirminci yüzyılın başında vefat eden el-Kâsımî, Aliyyü’l-Kârî’nin tanımını tekrarlamıştır.⁴⁸ Daha sonraki çalışmalarda, daha önce yapılan ilavelerin cem’ edildiği görülmektedir.⁴⁹

Yukarıdaki tanımları içine alan geniş kapsamlı bir tanım İzmirli İsmail Hakkı tarafından yapılmıştır. Ona göre hadis: “Nebiyi-i zîşân (s) hazretlerine veya sahâbîye veya tâbiîne izâfe olunan akvâl ve ef’âl ve takrîrât ve ahvâl, siyer

⁴³ Ebû’l-Hasan Ali b. Ebî Muhammed Abdullâh et-Tebrizî, *el-Kâfi fi ‘ulûmi’l-hadîs*, thk. Ebu Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, Amman: Dârü’l-Eseriyye 2008, s. 115.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî (ö. 879/1474), *el-Muhtasar fi ‘ilmi’l-eser*, thk. Ali Züveyn, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd 1987, s. 110.

⁴⁵ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 10.

⁴⁶ Ebû’l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker fi mustalahâti ehli’l-eser*, thk. Muhammed Nazzâr, Beyrut: Dârü’l-Erkam tsz., s. 153; 156.

⁴⁷ Ebû’l-Bekâ Eyyüb b. Mûsa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Muhammed Mısri, Adnan Derviş, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 1993, s. 370.

⁴⁸ Cemâluddîn Muhammed b. Muhammed Saîd el-Kâsımî, *Kavâ’idü’l-tahdîs min fûnûni mustalahi’l-hadîs*, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye 1979, s. 61.

⁴⁹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânethuhâ fi’t-teşrî’i’l-islâmî*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Dımaşk: 1978, s. 65; Ebû Şühbe Muhammed b. Muhammed, *el-Vasîf fi ‘ulûmi ve mustalahi’l-hadîs*, Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî tsz., s. 24.

ve *eyyâm*, *hatta harekât ve sekenât*tır”.⁵⁰

Kronolojik sıra takip edilerek hadis kelimesine yüklenen anlamlar incelen- diğinde, onun İslâm’dan önceki dönemde herhangi bir söz, olay veya bunun haberi anlamına geldiğini; Hz. Peygamber’in tarih sahnesine çıkmasıyla bir- likte, O’nun söylediği sözlerin veya O’nun etrafında dönen olayların haberi an- lamına karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde hadis kelimesi- nin ıstılahlaşma sürecinden de söz etmek mümkündür. Araştırmamıza göre önce merfû hadîs (el-hadîsü’l-merfû’) ve nebevî hadîs (el-hadîsü’n-nebevî) ter- kiplerinin tanımlandığı dikkat çekmektedir. Daha sonra terkinin bileşenlerin- den ikinci kısmı olmaksızın ‘hadîs’ (*el-hadîs*) kelimesi bir ıstılah olarak merfû veya nebevî hadîs teriminin yerine geçtiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, hadis kelimesinin terim anlamında verilen tarif, gerçekte merfû/nebevî hadîsin tanımıdır. Ağırlıklı biçimde hicrî dokuzuncu yüzyıldan itibaren, sahâbe ve tâbiîne ait söz ve fiillerin de hadîsin terim anlamının içine kimi zaman dâhil edilip kimi zaman edilmediğini görmek mümkün olmaktadır.

Son döneme ait bazı tanımlamalarda ‘yazılı metinlere’ dikkat çekilmekte- dir.⁵¹ Günümüz araştırmacılarından Köktaş, hadisi şöyle tanımlamıştır: Hadis, “Söz, fiil, *takrîr*, *yaratılış* ve *ahlâkî özellikler* olarak Hz. Peygamber’e *izâfe edilen yazılı metinlerdir*.” Onun açıklamasına göre ‘yazılı metinler’ ifadesiyle, rivâyet- lerin kitaplara geçmiş hâli kastedilmektedir.⁵²

Hadis teriminin tanımlarında dikkat çeken bir başka konu, onların tü- münde “Hz. Peygamber’e (veya *sahâbi/tâbiî*’ye) *isnad/izâfe edilen...*” ifadesinin mutlaka belirtilmiş olmasıdır. Bu konuya aşağıda değineceğiz.

Günümüzde Hadis Terimi

el-Hatîb el-Bağdâdî’den İzmirli İsmail Hakkı’ya kadar yapılan tanımlarda dikkat çeken ortak bir ifade bulunmaktadır: “...*isnad (veya izâfe) edilen...*”. Bu ortak ifadeye göre bir sözün hadis olabilmesi için isnadın keyfiyeti veya kim tarafından isnad edildiği önemli olmayıp⁵³ yalnızca isnad edilmiş olması ye- terlidir. Isnadın durumu hadîsin yalnızca sıfatını değiştirmektedir: Sağlam bir isnada sahipse sahîh hadîs, bir takım sorunlar varsa hasen, zayıf veya mevzû hadîs gibi. Fakat tanımlarda yer alan ifadeye rağmen yalın haliyle hadîs denil- diğinde “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve *takrîrleri*” anlaşılmaktadır. Örneğin Di- yanet İslâm Ansiklopedisi’nin Hadis maddesinin madde altı açıklamasında şu ifade yer almaktadır: “Hadis: Hz. Peygamber’in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini

⁵⁰ İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946), *Hadis Tarihi*, tenkitli nşr. İbrahim Hatiboğlu, İstanbul: Dârulhadîs 2002, s. 44.

⁵¹ Çakan, *Hadis Usûlü*, 15.

⁵² Yavuz Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2010, s. 22.

⁵³ el-Hatîb el-Bağdâdî’nin, isnad edenin sahâbi olması şartı hariç. Fakat bu şartın kabul görme- diği yukarıda anlatılmıştı.

ifade eden terim".⁵⁴ Türk Dil Kurumu'nun sözlüklerinde de hadis kelimesine aynı şekilde "Hz. Muhammed'in söz ve davranışları" anlamı verilmiştir. Burada anlam yönünden bir daralma/hususileşme görülmektedir.⁵⁵ "...*isnad/izâfe edilen*" denildiğinde bunun içine mütevâtir hadisten mevzû hadise kadar sıhhat yönünden farklı mertebelerde yer alan her çeşit hadis girerken; "...*nin söz ve davranışları*" denildiğinde, yalnızca sahibine aidiyetinde şüphe bulunmayan mütevâtir veya sahih hadis bu kapsama girer.

Benzer bir anlam daralması hadisin isnad edildiği mercii meselesinde de görülmektedir. Hadis, kime isnad edildiğine göre farklı sıfatlar almaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'e isnad edilmişse merfû hadis, sahâbiye isnad edilmişse mevkûf hadis, tabîiye isnad edilmişse maktû hadis, ayet olmayan bir ifade Allah'a izâfe edilmişse kudsi hadis ismini almaktadır. Fakat tek başına hadis denince bundan merfû hadis anlaşılmaktadır.⁵⁶ Diğer bir ifadeyle pek çok çeşitleri olan hadis terimi, yalın hâlinde kullanıldığında yalnızca Hz. Peygamber'e izâfe edilen söz ve davranışlar biçiminde anlam yönünden daralmaktadır.

Yukarıda açıklanan her iki şekildeki anlam daralması, hadis çeşitlerinin en üst derecesine has kılmak şeklinde gerçekleşmektedir. Muhtemelen bunda hadis teriminin fıkhıdaki sünnet terimiyle yakın ilişkili olmasının rolü bulunmaktadır.⁵⁷ Sünnet kavramının fıkhıdaki yeri ve önemi, onun kaynaklardaki kaydı durumunda olan hadis çeşitlerinden en üst mertebedeki çeşidine has kılacak şekilde hususileşmesine neden olduğu sanılmaktadır.

Aksi istikamette hadis teriminin anlamında bir genişlemeden de söz etmek mümkündür.⁵⁸ Hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlere baktığımızda, onlar arasında yalnızca Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiine atfedilenler değil, ondan sonrakilere, hatta bir takım *'kitaplar'*a, *'kitap okuyanlar'*a, ismi belirsiz veya ismi bilinip kim olduğu bilinmeyen müslim ve gayrimüslim kimselere isnad

⁵⁴ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *DİA*, XV, 27-64, 27.

⁵⁵ Hadis teriminin '*dar anlamından*' daha önce İsmail Lütfi Çakan söz etmiştir. Bkz. *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yay. 2010, s. 15.

⁵⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yay. 2011, s. 21; *Hadiste Tesbit Yöntemi*, 13. Kırbaşoğlu da hadisi merfû hadis anlamında ve sünnet ile eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Bkz. Hayri Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara: Okulu Yay. 1993, s. 62.

⁵⁷ Fıkıhta sünnet terimi "Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri" biçiminde tarif edilmektedir. Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara: Fecr Yay. 1990, s. 99; Murteza Bedir, "Sünnet", *DİA*, XXXVII, 150-153. Bununla birlikte daha kesin sonuç elde edebilmek için sünnet teriminin tarihsel sürecini incelemek gerekmektedir. Bu konuda bir çalışma için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: TDV Yayınları 2010, s. 14 vd.

⁵⁸ Hadisin geniş anlamına Cürçânî değinmektedir: "*Hadis, Hz. Peygamber'in veya tâbiin ya da tebe-i tâbiinin söz, fiil ve takrîrleri olmasından daha geneldir.*" Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *Fennu usûli mustalahi'l-hadis (Risâletân fi'l-mustalah)*, thk. Ali Vezin, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1987, s. 65.

edilen söz ve fiillerin yer aldığını görmekteyiz.⁵⁹ Örnek olması için burada iki rivâyet alıntılatacağız.

“Muhammed b. Sevr> Abdurrezzak> Ma’mer> Eyyûb> Muhammed b. Sîrîn> ‘Ukbe b. Evs> Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs’tan rivâyet edilmiştir: Yermük Savaşı’ndan elde ettiğim kitapların bazısında Ebû Bekr’in ismini gördüm; demirden bir boynuz (biçiminde) Ömer’in adını gördüm...”⁶⁰

“İbn Teymî > Hâlid er-Raba’i dedi ki: Vehb kitapların bazısında şunu okudu: Veled-i zinâ yedi (göbeğe) kadar cennete giremez.”⁶¹

Her iki rivâyette de sözün kaynağı kitap (birincide demir boynuzdan söz edildiğine göre muhtemelen *Daniel Kitabı*) olarak belirtilmiştir. Bu tür rivâyetler, Hz. Peygamber’e, sahâbe veya tâbiünden birine isnad edilmediği için hadis tanımının dışında kalmaktadır. Bununla birlikte kaynakta bulunan diğer hadislerle birlikte numaralandırılmakta ve çoğunlukla ‘rivâyet’ adı altında hadis ilminin konusu olmaktadır. Bu konuya rivâyet terimini açıklarken tekrar değineceğiz.

Hadis terimini daha da genişleten bir değerlendirme Özafşar tarafından yapılmıştır. Hadis teriminin bilinen anlamlarına değindikten sonra o, şöyle bir tespitte bulunmaktadır:

“Bu tanımlar ne kapsayıcı ve ne de hadis denilen muazzam kültür mirasının alanını belirleyici bir işlev icrâ etmektedirler.”⁶² “Hadis artık ne sadece sened, ne yalnızca metin, ne sünnet, ne de münhasıran kendisinden hüküm istinbât edilen dinî bir delildir. O, bütün bunları içine alan fakat içinde bulunan zamanı da kapsayan bir ‘kültür tarihi alanı’dır.”⁶³

Fakat bu ifadeler hadis kavramına o kadar geniş bir alan açmaktadır ki, onun sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmek mümkün olmamaktadır. Oysa her şeye rağmen hadisin aslî ve belirgin bir alanı vardır ki bunlar hadis kaynaklarındaki rivâyetlerdir. Bu durumda geniş anlamıyla hadis terimini şöyle tanımlamak mümkündür:

Hadis kaynaklarında yer alan sened ve metinden oluşan rivâyetlere hadis denir.

Bu tanımda zikri geçen hadis kaynaklarının neler olduğu kapalı görülebilir. Hadis kaynaklarıyla kastedilen, sened ve metinlerden müteşekkil rivâyetler içeren kaynaklardır. Erken dönemlerde yazılmış olan tefsir, siyer ve zühd kitapları

⁵⁹ İlgili rivâyetler için bkz. Ali Kuzudişli, “el-Kütübden İsrailiyâta Bir Kavramın Tarihsel Yolculuğu” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, XVI, 1, s. 136 vd.

⁶⁰ Ebû Abdillah Nu’aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbü’l-Fiten* (I-II), thk. Semîr Emin ez-Züheyri, Kahire: 1991, I, 115.

⁶¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef* (I-XI), thk. Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî, Beyrut: 1983, VII, 455.

⁶² Mehmet Emin Özafşar, “Hadis/Sünnet ve Kültür”, *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri -Kutlu Doğum Sempozyumu-*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay. 2003, s. 81-95, 85.

⁶³ Özafşar, “Hadisin Ne’liği Sorunu ve Akademik Hadisçilik”. *İslâmiyât*, 2000, III, I, 33-53, 45.

gibi kaynaklar da, hadis kaynakları arasında değerlendirilmektedir. Geç dönemlerde senedleri atılmış rivâyetlerden oluşturulan kitaplar, gerçekte daha önceki kaynaklardan derlenmiş olduklarından asıllarına bağlı olarak hadis kaynaklarından sayılırlar. Sened, malum olduğu üzere, kitabın müellifi ile rivâyetin sonundaki kişi arasındaki rivâyet zinciri; metin ise rivâyet zincirinin bittiği yerden başlayan ve bir takım bilgi ve haberler veren kısımdır.

Hadis Yerine Kullanılan Bazı Terimler

Hadis tarihi boyunca hadis kelimesi yerine kullanılan bazı terimler var olmuştur. Bunlardan bir bölümü hâlâ kullanılmaya devam etmekte; bir bölümü ise yalnızca tarihî malumat olarak bilinmektedir. Burada her iki bölümden en çok bilinenlere kısaca değinmek ve bunların hadis terimiyle irtibatına değinmek istiyoruz. Takdir edileceği gibi bu terimlerden her birini tarihî süreçleriyle ele almak bu makalenin boyutlarını aşacaktır. Bu nedenle her bir terim hakkında kısa bilgi verilecek ve günümüzdeki kullanımını hadis teriminin kullanımıyla karşılaştırmalı biçimde sunulmaya çalışılacaktır.

a. Sünnet: Takip edilen yol, hâl ve tavır, âdet vb. anlamlara gelmektedir.⁶⁴ Hadisçiler, sünneti Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri olarak açıklar ki, bu tanım aynı zamanda hadisin tanımı olarak da gösterilmektedir.⁶⁵ Goldziher hadis ile sünnetin birbirinden farklı düşünülmesi gerektiğini, birincinin teorik bir disiplin, ikincinin ise uygulamaya yönelik ölçü olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Bir başka araştırmacı, Hz. Peygamber döneminde ona atfedilen ifade etmesi için biri sünnet, diğeri de hadis olmak üzere iki kavram kullanıldığını; bunlardan hadisin sözlü, sünnetin ise amelî olanı ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁷ Bu iki terimin farklılığı günümüzde kabul görmüş görünmekle⁶⁸ birlikte her iki kavramın aynı anlama geldiğini veya aralarında sıkı bir bağ olduğunu ve birbirinden ayrılmaması gerektiğini savunanlar da vardır.⁶⁹ Bu konuda belki de en isabetli görüş, her iki terimin birbiriyle kesişen ve ayrılan yönlerinin olduğudur: Sünnetin hadis kaynaklarında bir karşılığı, yani onunla ilgili haberlerin kaydı vardır. Bu durumda sünnet ve hadis kesişmektedir. Fakat hadis kaynaklarında yer

⁶⁴ Yardım, *Hadis*, I, 27.

⁶⁵ Talât Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, AÜİF Yay., Ankara: 1985, s. 401; Aydın, *Hadis İstilahları*, s. 93.

⁶⁶ Goldziher, *Muslim Studies*, s. 24. Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleceği", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2009, VII, 2, 45-62, 50.

⁶⁷ Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Samsun: Etüt Yay. 2001, s. 151.

⁶⁸ Hatiboğlu'na göre Müslüman düşünürler arasında bu ayrımı Musa Cârullah'a kadar götürmek mümkündür. Daha sonra Fazlurrahman da bu ayrımı belirgin bir biçimde yapmıştır. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Hadis ve Sünnet Terimlerine Farklı Bir Yaklaşım: Fazlurrahman'ın Hadis ve Sünnet Ayrımı", *Marife*, 2001, I, 1, 33-47, 43. Ayrıca bkz. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 44; Bağcı, *Hadis Tarihi*, s. 22.

⁶⁹ Ebubekir Sifil, *Modern İslâm Düşüncesinin Tenkidi (I-II)*, Kayıhan Yay., İstanbul: 1998, I, 566.

alan her rivâyet, mutlaka bir sünnete karşılık gelmeye bilmektedir.

b. Haber: İbn Hacer kendi dönemine kadar kullanılan hadis ile haber terimleri arasındaki ilişkiyi veciz bir şekilde özetleyerek haberin hadis kavramının eşanlamlısı olduğunu, bununla birlikte bazılarınca haber kelimesinin hadisi de içine alan daha kapsamlı bir terim olarak görüldüğünü bildirir.⁷⁰ İki kelime arasındaki ilişkinin mazisi, edâ sîgalarından *haddesenî* ve *ahberanî* kelimelerinin kullanılışlarıyla ilgili tartışmalar bağlamında el-Hatîb el-Bağdâdî'nin açıklamalarına kadar uzanmaktadır.⁷¹ Günümüz araştırmalarında haber terimi, geniş anlamdaki hadis terimi yerine kullanılmakta ve onunla hadis kaynaklarında bulunan herhangi bir rivâyet kastedilmektedir.

c. Eser: Tarihte hadisin eşanlamlısı olarak kullanılan eser kelimesinin masdar formuyla *rivâyet* anlamında kullanıldığı da belirtilmektedir. Bir dönemde Horasan bölgesinde mevkûf rivâyetler için belirleyici bir isim olarak kullanıldığı söylenmektedir.⁷² Günümüz araştırmalarında bu kelimenin hadis terimi yerine kullanılması nadirdir.

d. İlim: Hadis tarihinin ilk dönemlerinde muhaddislerin ıstılahında ilim, isnadı da içine alacak biçimde hadis anlamına gelmekteydi. İmrân b. Husayn ile bir adam arasında geçen bir konuşma bu kullanımı açıkça ortaya koymaktadır:

“İmrân b. Husayn'ın yanında ilim müzakere ediyorduk. Bir adam: Sadece Kur'ân'da olan şeyler hakkında konuşun (tetahaddesû), dedi. İmrân b. Husayn ona: Sen ahmak bir adamsın, Kur'ân'da öyle namazının dört rekât olduğunu (...) bulabiliyor musun, dedi.”⁷³

Zühri'nin “Emirler bizi zorlayınca kadar ilmin yazılmasını kötü gördük”⁷⁴ sözünde de ilimle hadislerin kastedildiği açıktır. Bu konuda pek çok örnek bulunmasına rağmen ilim kelimesinin, usûl kitaplarında hadis ıstılahları arasında sayıldığı tarafımızca bilinmemektedir. Günümüz araştırmalarında ilim kelimesi, hadis terimi yerine kullanılmamaktadır.

e. Rivâyet: Bu terimi Koçyiğit şöyle tanımlamıştır: “Hadis ıstılahında rivâyet, sünnetin ve benzeri haberlerin (vurgular bize ait) nakli ile bunları haber verenlere isnadından ibarettir. Bu tarif bize, rivâyetin üç temel unsuru bulunduğunu gösterir: Birincisi rivâyete konu teşkil eden sünnet veya benzeri haber, ikincisi...”⁷⁵

⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fi tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Riyad: Matbaatü Sefîr 1988, s. 35.

⁷¹ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV Yay., İstanbul: 1996, s. 81.

⁷² Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 101; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, s. 157.

⁷³ Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'* thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1983, XI, 255 (Abdurrezâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin, *el-Musannefi* ile birlikte).

⁷⁴ Ma'mer, *el-Câmi'*, XI, 258.

⁷⁵ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 371.

Bu tanımda “...veya benzeri haber...” ifadesiyle muhtemelen yukarıda değindiğimiz ve iki örnek verdiğimiz türden, haberler kastedilmektedir. Günümüzde geniş anlamdaki hadis teriminin eşanlamlısı olarak kullanılan rivâyet terimi, hadis bilimi araştırmalarında yaygın biçimde kullanılmaktadır.⁷⁶

Sonuç

Hadis kelimesinin kökü olan h-d-s'nin lügavî karşılığı dört grupta açıklanabilir: (1) Söz söyleme/haber verme, (2) Olay, (3) İbdâ' ve (4) Yeni. Bu anlam gruplarından her birinin örneklerini İslâm öncesi Arap edebiyatında, Kur'ân'da, hadislerde ve dini metinlerin dışında yer alan İslâm sonrası Arap edebiyatında görmek mümkündür.

Risâletten ve özellikle de hicretten sonraki dönemde hadis kelimesi Hz. Peygamber veya O'nun anlattıklarıyla alâkalı sözler anlamında belirginleşmeye başlamıştır. Buradaki araştırmamıza göre, hicrî sekizinci asra kadar herhangi bir kaynaktan yalın hâliyle hadis kelimesinin terim anlamının verildiği görülmemiş; bu asırdan sonra, daha önce merfû hadis tanımı olarak verilen “Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil ve takrîrler” şeklindeki anlam, doğrudan hadis terimine yüklenmiştir. Eş/yakın dönemden itibaren yapılan tanımlarda sahâbe ve tâbiîne isnad edilenlerin de hadis teriminin anlamı içinde bazen yer aldığı bazen yer almadığı görülmektedir.

Günümüze gelinceye kadar hadis teriminde aksi istikametlerde olmak üzere iki tür hareket olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi hadis teriminde anlam daralması (veya hususileşme), ikincisi ise anlam genişlemesidir.

Hadis teriminde anlam daralması iki biçimde gerçekleşmiştir. Birinci biçimde, hadis neredeyse bütün tanımlarında “Hz. Peygamber'e isnad/izâfe edilen...” kaydı bulunmasına rağmen, tek başına hadis denildiğinde “isnad/izâfe edilen kaydı” kalkmakta, doğrudan ‘Hz. Peygamber’in söz, fiil veya takrîrleri’ anlamı kazanmaktadır. Bir diğer ifadeyle hadis sihhat yönünden çeşitliliği tek bir türe has kılınmaktadır. Hadis terimindeki daralmanın ikinci biçimi isnad konusundadır. Çoğu tanımda belirtildiği üzere Hz. Peygamber'e isnad edilen haberlere hadis denildiği gibi sahâbe veya tâbiînden birine isnad edilen haberlere de hadis denilmektedir. Fakat kayıtsız olarak hadis denildiğinde bundan yalnızca merfû haber anlaşılacaktır.

Hadis teriminin anlamında bir taraftan daralma görülürken ters yönde genişleme de görülmüştür. Hadisin tanımında “Hz. Peygamber, sahâbî veya tâbiîye isnad edilen...” kaydı bulunmasına rağmen, hadis kaynaklarında, tâbiînden sonrakilere, hatta birtakım ‘kitaplar’a, ‘kitap okuyanlar’a, ismi belirsiz veya ismi bilinip kim olduğu bilinmeyen müslim ve gayrimüslim kimselere

⁷⁶ Bu konuda örnekler için TDV İslâm Ansiklopedisi'nin özellikle “Kıyamet”, “Deccal”, “Mehdi”, “Fiten” maddelerine bakılabilir. Bu maddelerde hadislerle yapılan atıflar çoğunlukla ‘rivâyet’ tanımlaması biçimindedir.

isnad edilen söz ve fiillerin yer aldığı görülmektedir. Bu tür haberlere hadis denilmekten imtinâ edilse de, bulunduğu kaynakta hadis olarak numaralandırılmakta ve hadis bilimine konu olmaktadır. Bu anlam genişlemesi göz önüne alınarak hadis terimi, *hadis kaynaklarında yer alan, sened ve metinden müteşekkil rivâyetler* olarak tanımlanabilir.

Ayrıca bu çalışmamızda, tarihte ve günümüzde hadis terimi yerine kullanılan bazı terimler ve onların hadis terimiyle ilişkileri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.